

Elżbieta Nowosielska

Instytut Historii im. T. Manteuffla PAN w Warszawie
Pracownia Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku
e-mail: enowosielska@ihpan.edu.pl
tel. 22 831 02 61 wew. 38

Kwestia kobieca w polskich bibliografiach od XIX wieku do roku 1939

Streszczenie. W artykule omówiono sposób, w jaki poruszano kwestię kobiecą w bibliografiach polskich przed 1939 r. (głównie na przykładzie prac Ludwika Finkla i Karola Estreichera), a także artykuły i bibliografie tematyczne poświęcone kobietom i ich dorobkowi piśmiennicemu (bibliografia Zofii Zalewskiej, publikacje Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem). Porównanie tych prac ma na celu zasygnalizowanie, w jaki sposób najstarsze badania bibliograficzne kształtowały studia nad dziejami kobiet. W tym celu przeanalizowano układ i indeksy, starając się w miarę możliwości stwierdzić, jakiego rodzaju tematyka wzbudzała zainteresowanie. W przypadku bibliografii poświęconych dorobkowi naukowemu kobiet nadrzędnym celem było udokumentowanie ich wkładu w danej dziedzinie. Starsze bibliografie ogólne miały głównie chronić przejawy kultury polskiej od zapomnienia, jednak zawarte w nich informacje dotyczące kobiet stanowią cenne uzupełnienie innych źródeł z epoki.

Słowa kluczowe: bibliografia, gender, nauki pomocnicze historii, historia kobiet

1. Wstęp

Debata na temat, jak należy pisać o kobietach, i o zagadnieniach płci w historii toczy się w polskiej historiografii już od dłuższego czasu [por. np. Charewiczowa 1933; Bogucka 1993; Żarnowska 2001; Stańczak-Wiślicz 2005; Ubertowska 2015]. Większość zabierających w niej głos przyznaje, że wymieniona problematyka jest z różnych względów społeczno-ekonomicznych

i konwencjonalno-obyczajowych niedoreprezentowana w badaniach historycznych. Często zwracano uwagę na fakt, że źródła były tworzone głównie przez mężczyzn [Bogucka 1993: 185]. Refleksję historyczną na ten temat miało także długo blokować przekonanie o całkowicie naturalnym podłożu reguł lub norm zachowania przypisanych obu płciom [Chmura-Rutkowska i in. 2013: 51; Ubortowska 2015: 8].

Jedną z częściej poruszanych kwestii było uściślenie, jak należy prezentować tę tematykę. Po pierwsze, możliwe jest włączenie badań nad kobietami do głównego nurtu studiów historycznych. W tym przypadku istnieje jednak ryzyko uznania męskiego punktu widzenia za podstawowy. Kolejną metodą to skupienie się na opisie kobiecych doświadczeń, tzw. herstoria. Może to jednak grozić ugruntowaniem dziejów kobiet, jako zjawiska będącego na marginesie męskiej historii. Alternatywnym sposobem jest tzw. podejście genderowe, zakładające przepisanie badanej problematyki na nowo z zastosowaniem pojęcia gender, jako podstawy konceptualizacji historii. Zaletą tego rozwiązania jest przeniesienie ciężaru ze studiów nad wybitnymi kobietami na badanie mechanizmów życia społecznego [Ubortowska 2015: 9-14].

W tej kwestii nie uzyskano konsensusu. Łucja Charewiczowa była przeciwna podziałowi historii na część kobiecą i męską, co potem powtarzały inne badaczki [Charewiczowa 1933; Bogucka 1998; Stańczak-Wiślicz 2005: 140]. Anna Żarnowska uważa jednak, że tymczasowe wyodrębnienie historii kobiet z ogólnego nurtu badań historycznych jest uzasadnione ze względu na ograniczenia i selekcję pól badawczych, jakim podlegała dotychczasowa historiografia. Dawniejsze skupienie się na dziedzinach życia społecznego, do których kobiety miały ograniczony dostęp doprowadziło do marginalizacji ich roli w historii. Osobne badania poświęcone kobietom miałyby zatem sprzyjać wyrównaniu tego stanu rzeczy [Żarnowska 2001: 99, 116].

W rozważaniach tego typu rzadko omawiana była kwestia bibliografii. Choć dziedzina ta jest czasem niesłusznie zaliczana do grupy umiejętności technicznych, to jednak jej rola i przydatność jest bezsporna. Niezależnie od poruszanej tematyki sam proces układania tego typu pomocy naukowych i selekcji materiału do nich jest niezwykle ważnym i wymagającym namysłu etapem i decyduje o późniejszej funkcjonalności całego dzieła [Nowak 2007: 85]. Z uwagi na utrudniony dostęp do katalogów i duże rozproszenie źródeł bibliografie z różnych dziedzin miały w XIX i na początku XX w. znacznie większy wpływ na proces powstawania dzieła naukowego niż obecnie. Należałoby się zatem zastanowić, jak klasyfikowano tematy związane z szeroko rozumianą kwestią kobiecą i czy sposób, w jaki zostały uwzględnione w pomocach naukowych, mógł mieć wpływ na ich popularność i sposób badania. Pełne omówienie wszystkich

bibliografii, jakie wyszły przed 1939 r. wymagałoby napisania osobnej monografii, dlatego problem ten zostanie zasygnalizowany na przykładach tekstów z historii i historii literatury.

2. Kobiety w zawodzie historyka

W XIX w. nastąpiła profesjonalizacja zawodu historyka, ale także jego upolitycznienie. Popularna stała się np. wizja Polski jako Chrystusa Narodów, tłumacząca upadek państwowości i klęski powstań narodowych [Nowak 2007: 34]. Początkowo, z uwagi na ograniczony dostęp do wyższego wykształcenia, kobiety nie miały możliwości zawodowo zajmować się badaniami historycznymi. Dopiero od lat 70. XIX w. Polki zaczęły studiować na uniwersytetach w Genewie i Zurichu. Na wyższych uczelniach niemieckich rozpoczęcie nauki na równych prawach z mężczyznami stało się możliwe od 1908 r. Natomiast na ziemiach polskich oficjalne zdobycie wyższego wykształcenia przed I wojną światową było realne tylko w Galicji. W 1894 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim dopuszczono do nauki trzy hospitantki, a od 1897 r. kobiety mogły tam rozpocząć studia na Wydziale Filologicznym. W zaborze rosyjskim starano się zastąpić brak dostępu do wyższej edukacji w inny sposób. Już w latach 80. XIX w. zaczęły powstawać Czytelnie Naukowe dla Kobiet, a od 1883 r. Jadwiga Szczawińska-Dawidowa prowadziła tajne kursy, które potem przekształciły się w tzw. Uniwersytet Latający [Jakubowska 1987: 339-341; Konopka 1996: 83-84; Banot 2007: 40]. Pełne uczestnictwo w życiu naukowym stało się możliwe dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i przyznaniu kobietom praw obywatelskich. Według ustaleń Barbary Jakubowskiej w 1919 r. wśród 1132 historyków były 54 kobiety (4,8%), w 1929 r. wśród 1301 – 84 (6,5%), a w 1939 r. wśród 1254 – 86 (6,9%) [Jakubowska 1987: 342].

Zmianom ulegał nie tylko udział kobiet w historiografii, ale także sposób, w jaki objaśniano historię. Kwestię kobiecą w dawnych podręcznikach historycznych badała Mariola Hoszowska. W okresie romantyzmu wątek ten zajmował 11% treści analizowanych dzieł, natomiast w czasach pozytywizmu (1864-1900) – 8%. Tendencja spadkowa utrzymywała się także w latach 1901-1918, kiedy to omawianej problematyce poświęcono zaledwie 5% zawartości książek. Zjawisko to można tłumaczyć wzrostem nastrojów niepodległościowych i tym samym większym zainteresowaniem kwestiami politycznymi, które tradycyjnie były domeną mężczyzn [Hoszowska 2005: 172, 243]. Warto jednak podkreślić, że według nowszych badań specyfiką polskich ruchów na rzecz równouprawnienia

kobiet przed I wojną światową było jednoznaczne opowiedzenie się większości z nich za tzw. sprawą narodową. Nawet feministki skupione wokół Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit utożsamiały się z polską tradycją patriotyczną [Banot 2007: 35; Gawin 2015: 148-149].

Większość historyczek w omawianym okresie łączyła swoją działalność z szeroko rozumianą edukacją. Na znaczący udział prac dydaktycznych w dorobku piśmienniczym kobiet zwróciła już uwagę Zofia Daszyńska-Golińska w przedmowie do zeszytu pierwszego *Bibliografii piśmiennictwa kobiet...* [Kurkowa 1929: VII]. Zaangażowanie w dydaktykę wynikało m.in. z faktu, że wiele z opisanych autorek łączyło rozważania teoretyczne z pracą zawodową, jak np. Gizela Gebertowa, Helena Mrozowska czy Wanda Moszczeńska [Konopka 1996: 89-90; Wójcik-Łagan 2013: 369-371]. Niewątpliwie wobec braku możliwości zdobywania stopni akademickich była to też początkowo jedyna możliwa ścieżka działalności. Trend ten utrzymał się także po odzyskaniu niepodległości. Na 56 posiadających doktorat historyczek z dwudziestolecia międzywojennego odnotowanych przez *Słownik historyków polskich* [1994] 23 pracowały w szkolnictwie. Decyzja o takiej karierze najczęściej podejmowana była z pobudek finansowych [Wierzbicka, Jakubowska 1996: 77]. Jakubowska wspomina też jednak o predyspozycjach „kobiecego charakteru” i pewnej już ugruntowanej tradycji w tej dziedzinie [Jakubowska 1987: 342].

Najważniejsze pomoce naukowe w XIX i XX w. tworzone były przez mężczyzn, jednak i w tej dziedzinie stopniowo pojawiało się coraz więcej kobiet. Bibliografią zajmowała się Maria Mazanek-Friedbergowa, od 1926 r. redaktorka działu bibliograficznego w „Kwartalniku Historycznym” oraz opracowująca *Bibliografię bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa* w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Także Helena Bachulska działała w Warszawskim Towarzystwie Miłośników Historii na rzecz kontynuacji bibliografii nowożytnej historii polskiej po 1815 r. Jadwiga Dąbrowska prowadziła badania nad bibliografią ogólną za lata 1905-1925. W rejestracji polskiej bibliografii bieżącej w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich (ZNiO) we Lwowie pracowały natomiast: Eugenia Kurkowa, Maria Chmielowska, Zofia Żebrowska. Helena Lipska opracowała bibliografię prac do dziejów Krakowa i historii sztuki polskiej. Irena Posseltówna była autorką indeksu do „Przeglądu Historycznego” za lata 1905-1925 [Charewiczowa 1933: 17-18].

Wielu badaczy podkreśla, że ruchy kobiece, w tym feminizm, dostarczyły historiografii impulsów do rozwoju, a wzmożony rozwój studiów nad dziejami kobiet rozpoczął się wraz ze wzrostem dostępu kobiet do wykształcenia i rozwojem ruchów feministycznych [Kusiak 1995: 119; Stańczak-Wiślicz 2005: 135-136]. Należy jednak zaznaczyć, że zależność między liczbą kobiet w zawodzie historyka a podejmowaniem przez nie w badaniach kwestii związanych z własną

plcią nie jest prosta. Badania Hoszowskiej pokazują np., że choć w latach 1864-1900 autorki podręczników historycznych częściej nawiązywały do problematyki kobiecej niż autorzy, to już w okresie 1901-1918 trend był odwrotny [Hoszowska 2005: 172, 243].

3. Kwestia kobieca jako część bibliografii tematycznej lub ogólnej

Bibliografia Ludwika Finkla powstawała pod silnym wpływem historiografii niemieckiej, a zwłaszcza myśli Ludwika Rankego. Cechuje ją skomplikowany, wielopoziomowy układ. W liczącym ponad 10 tys. haseł indeksie osób znalazło się jedynie 479 zapisów dotyczących kobiet. Charakterystyczne jest to, że nazwiska żeńskie zostały umieszczone wbrew kolejności alfabetycznej, po nazwiskach męskich. Jak łatwo się domyślić wśród wymienionych dominują członkinie rodów panujących i przedstawicielki najbogatszej części stanu szlacheckiego¹ [Finkiel 1906]. Nie uszło to uwadze badaczek z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Charewiczowa zwraca uwagę na niewielką liczbę autorek uwzględnionych w tej bibliografii [Charewiczowa 1933: 11]. Należy jednak podkreślić, że omawiane dzieło pod względem reprezentacji kobiet nie różni się zbyt od innych podręczników i pomocy naukowych wydanych przed I wojną światową. W podobnym stopniu uwzględnione są kobiety chociażby w *Historii literatury polskiej* Leona Rogalskiego z 1871 r.

W bibliografii Finkla znajduje się także niezbyt rozbudowany indeks rzeczowy zatytułowany *Spis głównych przedmiotów*. Zawiera on zarówno wąskie zakresowo, jak i uogólniające hasła. Zdaniem Adama Nowaka może to świadczyć o tym, że autor nie miał jeszcze jasnej koncepcji budowy takiego indeksu w czasie jego powstawania [Nowak 2007: 127]. Spośród tematów związanych z kwestią kobiecą dominują szczegółowe terminy związane z zakonami (23 pozycje): Bazylianki, Benedyktynki, Bernardynki, Brygidki, Cysterki, Dom panieński (zakon), Franciszkaniki, Kanoniczki, Karmelitanki, Klaryski, Marii Magdaleny zakon, Marywitki, Norbertanki, Panny św. Agnieszki, Panny św. Kazimierza, Sakramentki, Salezjanki, Sercanki, Siostry Miłosierdzia, Teresy św. Zakon, Urszulanki, Wizytki oraz diakonisy. Można też wyróżnić mniejsze grupy haseł: związane z przestępczością (dzieciobójstwo, nierząd, uwiedzenie, zgwałcenie) oraz życiem rodzinnym i uczuciowym (małżeństwo, miłość, obłóczyny, prawo

---

¹ Wśród postaci odnotowanych w indeksie znalazły się też kobiety innej narodowości i postacie fikcyjne.

małżeńskie, wesela). Dodatkowo w omawianym indeksie występują tematy, takie jak: czary i czarownice, królowe i zbiorcze hasło kobieta. Zwłaszcza to ostatnie, jako zbyt ogólne i odsyłające jedynie do dwóch miejsc w bibliografii, zostało niesłusznie uznane przez Nowaka za niepotrzebne [Nowak 2007: 128].

W niedokończonym wydaniu drugim *Bibliografii historii polskiej* uzupełnionym przez Karola Maleczyńskiego większość z wyżej wymienionych haseł nie znalazło się w indeksie rzeczowym. Można się jednak zastanowić, czy rzeczywiście postulowane usunięcie ogólnych haseł stanowiło ułatwienie dla użytkownika. Hasło „kobiety” w pierwszym wydaniu odsyłało do grupy 60 opisów dotyczących kobiet znajdujących się w rozdziale *Oświata. Historia obyczajowa*. Zabieg ten sprawiał, że mimo swojego skoncentrowania na kwestiach politycznych i źródłowych, bibliografia mogła się stać podstawą do badań nad mniej standardowymi aspektami historii.

Prawdopodobnie w podobnej formie tematyka kobieca znalazłaby się w niezrealizowanej bibliografii Leonarda Chodźki, której konspekt został przesłany w 1862 r. Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Dzieło to, zatytułowane *Bibliothèque historique polonaise ou Catalogue complet biblio-biographique des ouvrages relatifs aux diverses branches des sciences historiques...*, miało obejmować lata 550-1863² i dzielić się na 15 działów. Kwestii kobiecych należałoby się spodziewać w dziale jedenastym obejmującym historię obyczajów, zwyczajów i strojów [Wojtkowski 1938: 10; Nowak 2007: 31].

Zainteresowanie historyków drugiej połowy XIX w. tematyką kobiecą można także ocenić na podstawie artykułów publikowanych w pierwszej dekadzie istnienia jednego z najważniejszych polskich czasopism historycznych „Kwartalniku Historycznym”. W 1898 r. niemiecki historyk Maks Perlbach opracował *Indeks do Kwartalnika Historycznego (1887-1896)*. W celu usprawnienia korzystania z tego wydawnictwa redakcja pisma dołączyła do niego dwa indeksy: osób i miejscowości oraz rzeczy. W tym ostatnim znalazła się także niewielka grupa haseł, które można powiązać z kwestiami kobiecymi. Większość z nich (40) dotyczy małżeństwa i życia rodzinnego³: księżna opatrzanie (3 hasła), księżna posag (4), księżna spadek (3), księżna wiano (3), małżeństwo (1), małżeństwo ksiąząt (1), rodzina (4), rozwód (2), wdowiec (1), wdowy (4), wdowy po księciu (1), wdowy po rzemieślniku (1), wdowy zaopatrzenie (1), wdowy żałoba (1), wiano (8), wojewoda córki (1), zaręczyny (1). Tematykę tę uzupełniają odsyłacze: kobiety zob. prawo dziedziczenia, księżna ob. wdowy, prawo dziedziczenia, opatrzanie księżnej ob. księżna. Znacznie mniejszą grupę (3) stanowią hasła poświęcone kobiecemu życiu zakonnemu: Benedyktynki w Staniątkach (1), Benedyktynki

² Początkowy rok miał nawiązywać do założenia dynastii Lecha.

³ Część wymienionych haseł odsyła do tych samych artykułów, więc ich liczba nie jest tożsama z liczbą zamieszczonych w „Kwartalniku Historycznym” rozpraw.

w Chełmnie (1), Wizytki (1) i odsyłacz Klaryski ob. Sącz, Skała. Dwa hasła odsyłają do ogólnego pojęcia kobiety, a po jednym do takich tematów, jak: kobiety porwanie, kobiety i rzemiosła, mamuny (boginki) [Perlbach 1898].

Finkiel współpracował przy tworzeniu wydanego w 1925 r. *Indeksu do Kwartalnika Historycznego (1887-1922)*, ułożonego przez Mieczysława Rutkowskiego i Karola Maleczyńskiego. W wydawnictwie wprowadzono pewne zmiany, m.in. włączono do historii polskiej dzieje takich regionów, jak Inflanty, Prusy, Pomorze i Śląsk. Zastosowano w nim układ wzorowany na *Bibliografii Historii Polskiej*, jednak nie zdecydowano się na sporządzenie spisu przedmiotów⁴. Z pozostałych indeksów można jednak ustalić, na ile liczną grupę stanowiły kobiety wśród autorek publikujących lub omawianych w Kwartalniku. Wśród autorów artykułów znalazło się zaledwie sześć kobiet: Romualda Baudouin de Courtenay, Marya Beymówna, Zofia Kolischerówna, Klara Mehrerówna, Julia Thumenówna i Halina Zdzitowiecka-Jasieńska, zrecenzowano osiem prac w języku polskim: Róży Centnerszwerowej, Zofii Daszyńskiej-[Golińskiej], Natalii Gąsiorowskiej, Sabiny Grzegorzewskiej z Gostkowskich, Marii Konopnickiej, Anny Świdorskiej, Stefanii Ulanowskiej i Teresy Wodzickiej z Potockich i jedną rosyjską Eleny Filimonovny Turaeva-Cereteli. Niewiele więcej było współpracowniczek piszących krótkie teksty, takie jak recenzje czy nekrologi⁵.

Choć kobiet publikujących w Kwartalniku było niewiele, to jednak należały one do elity intelektualnej Polek z omawianego okresu. Wśród nich są pionierki, które podjęły studia wyższe na uniwersytetach w kraju (Gąsiorowska i siostry Polaczkówny we Lwowie) lub za granicą (Daszyńska-Golińska w Zurichu) [Konopka 1996].

Bibliografia Finkla obejmuje okres do 1815 r. Jej kontynuację rozpoczęto w 1939 r., ale ostatecznie zaczęła powstawać dopiero po II wojnie światowej. Twórcy wznowienia przejęli, na ile to było możliwe, układ rzeczowy stworzony przez lwowskiego historyka. Tym samym kwestie kobiece znalazły się w dziale rzeczowym poświęconym kulturze wraz z obyczajami weselnymi chłopskimi czy poradnikami towarzyskimi. Dział ten pełni funkcję pomocniczą względem dominujących zagadnień politycznych i gospodarczych, co widać zarówno po jego objętości, jak i mniejszej uwadze poświęconej podziałowi znajdującego się w tej części materiału.

⁴ Kolejnego indeksu pismo doczekało się dopiero w latach 2007-2008, kiedy wyszła *Bibliografia zawartości czasopisma „Kwartalnik Historyczny” za lata 1887-2004* opracowana przez Agnieszkę Miturę-Karwowską.

⁵ W sumie 15 kobiet: Baudouin de Courtenay, Beymówna, Hermina Fischówna, Janina Fränklówna [Frenklówna], Natalia Gąsiorowska, Zofia Kolischerówna, Róża Landwirtówna, Antonina Machczyńska, Klara Mehrerówna, Maria Pawlicowa, Helena Polaczkówna (1881-1942), Maria Polaczkówna, Helena Radlińska, Julia Thumenówna, Halina Zdzitowiecka-Jasieńska.

Takie umiejscowienie opisów z zakresu historii kobiet ma jednak swoje uzasadnienie. *Bibliografia historii Polski XIX i XX w.* wciąż powstaje i zakończono dopiero prace nad działami rzeczowymi z lat 1832-1864⁶.

Za początki polskiego ruchu kobiecego można uznać grupę tzw. Entuzjastek działającą w latach 1838-1850. Związane z nią działaczki, takie jak Narcyza Żmichowska, Faustyna Morzycka czy Bibiana Moraczewska, nie wysuwały jednak postulatów politycznych, koncentrując się na działalności literackiej i obyczajowej. Momentem przełomowym stał się dopiero upadek powstania styczniowego, który spowodował daleko idące represje rosyjskiego zaborcy wobec polskich elit, prowadząc do ubożenia szlachty i inteligencji. Zmuszało to wiele kobiet do poszukiwania nowych źródeł utrzymania, zmiany stylu życia czy nawet sprzedaży majątku i przenosin do miasta. Nie bez znaczenia była także rola, jaką odegrały Polki we wspieraniu i zaopatrywaniu powstańców, co wiązało się ze wzrostem uczuć patriotycznych i zainteresowaniem kwestiami politycznymi [Banot 2007: 36-37].

Jednak w przypadku bibliografii historycznych obejmujących prace wydane po 1865 r. umieszczenie kwestii dotyczących kobiet, w tym dziejów ruchów feministycznych, w działach poświęconych kulturze wraz z obyczajami ludowymi czy historią mody może mieć pewne konsekwencje. Choć ruch emancypacyjny także po tej dacie miał różne oblicza, to umieszczenie go z dala od tekstów poświęconych np. ruchom robotniczym czy socjalistycznym niejako sytuuje go na uboczu wielkich przemian, jakie zachodziły w społeczeństwach europejskich przed I wojną światową i tym samym marginalizuje.

Najbogatsze źródło informacji dotyczące piśmiennictwa kobiet stanowiła bibliografia Karola Estreichera. Tematyka ta, obok dziejów dramatu, stała się dla badacza inspiracją i podstawą do tworzenia jego najważniejszego dzieła [Estreicher 1959: X]. Pierwszą przymiarką do niej stała się rozprawka *Polki literatki* publikowana w krakowskim piśmie dla kobiet „Niewiasta” w latach 1860-1862. Liczbę piszących kobiet ustalono wówczas na około 480, z czego 84 miało zajmować się pisaniem poezji, 83 – powieściami, 49 – teatrem, 42 – tekstami dla dzieci i młodzieży, 37 – religią, 34 – krytyką, rozprawami i opisami, 24 – edukacją, 21 – pamiętnikami i wspomnieniami z podróży, 15 – wydawaniem czasopism, 13 – sprawami ludowymi, 12 – gospodarstwem i kuchnią, 11 – historią, 6 – zbiorami listów, po 4 – filozofią, gramatyką, 3 – muzyką, po 2 – modą, historią literatury, geografiją, po 1 – prawem, matematyką, heraldyką, ogrodnictwem, architekturą i naukami przyrodniczymi [Estreicher 1860: nr 7, 2].

W samej bibliografii Estreichera do omawianej kwestii opracowano specjalny odsyłacz, „autorki polskie”, gdzie wyszczególniono 578 nazwisk lub kryptoni-

⁶ W 2017 r. ukazał się wolumin poświęcony prasie zaboru austriackiego z lat 1865-1918.

mów, z czego 9 piszących jest z XVI w., 25 – z XVII w., 71 – z XVIII i 458 z XIX w. (1801-1879). W pierwszym dwudziestoleciu XIX w. odnotowano 34 pisarki, w drugim – 95, w trzecim – 233, a w latach 1861-1879 – 96⁷ [Estreicher 1870: t. 1, 48-52; 1881: t. 6, 24]. Wydaje się, że ogrom pracy, jaki autor włożył w zebranie informacji dotyczących piszących kobiet, nie został początkowo należycie doceniony. Zajmujący się tą tematyką Piotr Chmielowski zaznaczył, że choć bibliograf zebrał przeszło 550 nazwisk, to większość dotyczyła autorek pojedynczych wierszy lub artykułów [Chmielowski 1885: 7].

Wykaz autorek polskich przedrukowano w wydaniu drugim omawianej bibliografii bez aktualizacji. Decyzję tę tłumaczono tym, że w momencie opublikowania pierwszego tomu pierwszego wydania piszące kobiety należały do rzadkości i ich działalność należało wydobyć i poprzeć. Natomiast w czasie ukazania się wydania drugiego pisarstwo kobiet spowszedniało i przestało być zjawiskiem odrębnym. Spis zamieszczony w tomach pierwszym i szóstym jest natomiast cennym materiałem dla badaczy historii pisarstwa kobiecego [Estreicher 1959: LIII]. Zdaniem Grażyny Szelałowskiej okres ekspansji kobiet w szeroko rozumianej kulturze trwał mniej więcej od lat 80. XIX w. do lat 30. XX w. [Szelałowska 1996: 14], natomiast Grażyna Borkowska ocenia lata 1840-1918/20, jako najciekawszy okres twórczości kobiecej w języku polskim [Borkowska 1996: 29]. Spis autorek polskich Estreichera jest niewątpliwie jednym z istotniejszych źródeł do początków tego rodzaju procesów.

4. Bibliografie poświęcone dorobkowi kobiet

Większość najstarszych opracowań poświęconych piśmiennictwu polskich kobiet, zwłaszcza z XIX w., to opisowe relacje o życiu i twórczości najwybitniejszych postaci. Styl ten, często określany jako historia heroiczna, skupiał się głównie na tworzeniu katalogów ciekawych z punktu widzenia autora jednostek. Początkowo prace tego typu, jako ciekawostkę historyczno-literacką, pisali mężczyźni. W dwudziestoleciu międzywojennym da się zaobserwować wyraźny wzrost zainteresowania kwestią kobiecą, jednak wciąż miał on charakter sensacyjny, poszukujący anomalii i skupiający się na „ekscesach”, za to ignorujący życie zwykłych kobiet. Część późniejszych opracowań stawiała sobie też cel popularyzatorski i służyła ideologii ruchu feministycznego [Bogucka 1993: 185; Wierzbicka, Jakubowska 1996: 86]. Nie można jednak jednoznacznie negatywnie oceniać

⁷ Podczas sporządzania obliczeń w miarę możliwości łączono powtarzające się nazwiska. Przyporządkowując autorkę do danego okresu, brano pod uwagę pierwszą jej publikację odnotowaną przez Estreichera.

tego typu publikacji, gdyż rozwinięta biografistyka, nawet nieposiadająca cech pracy naukowej, może mieć pozytywny wpływ na rozwój badań, gdyż zwiększa zainteresowanie daną tematyką i ułatwia studia nad historią omawianych kobiet [Żarnowska 2001: 108].

Pewną próbą podsumowania najdawniejszej kobiecej działalności pedagogicznej była praca Antoniny Machczyńskiej *Rzut oka na literaturę pedagogiczną i ludową niewieściego pióra w Polsce*. Rozprawka ta w części zawierającej omówienie literatury dziecięcej została podzielona na pięć działów: pisma religijne, rozprawy i studia poświęcone pedagogice, podręczniki naukowe, książki dla młodzieży, czasopisma dla dzieci i młodzieży. Autorka podkreśliła jednak, że jako zapis referatu, wspomniane dziełko nie ma na celu wyliczenie wszystkich istniejących publikacji z danej dziedziny, lecz jedynie przedstawienie jej ogólnego stanu [Machczyńska 1894].

Bardziej systematyczny charakter miała bibliografia Ireny Kosmowskiej, Doroty Milkuszyć i Anieli Szycówny *Kobieta polska jako autorka pedagogiczna* z 1912 r. Praca ta składała się z trzech działów: *I. Dzieła i broszury z dziedziny pedagogiki, psychologii dziecka i higieny szkolnej*, *II. Podręczniki i książki pomocne przy nauczaniu (czytanie, dopełniające wykład)*, *III. Książki dla dzieci i młodzieży* oraz dopełnienia zawierającego sześć tytułów, które znaleziono już po zakończeniu prac nad bibliografią. W obrębie działów zastosowano układ alfabetyczny nazwiskami autorek, a w obrębie jednego autora – układ chronologiczny. Oprócz wstępu historycznego streszczającego działalność kobiet w zakresie pedagogiki zabrakło pomocy typu indeksy i wykazy skrótów. We wstępie wyraźnie podkreślono, że celem wydawnictwa było przyczynienie się do poznania działalności kobiet w tej dziedzinie literatury [Kosmowska, Milkuszyć, Szycówna 1912].

Zwieńczeniem badań nad prasą kobiecą w okresie dwudziestolecia międzywojennego była natomiast bibliografia Zofii Zaleskiej *Czasopisma kobiece w Polsce. (Materiały do historii czasopism). Rok 1818-1937 z 1938 r.*, w której odnotowano ponad 200 czasopism, kalendarzy i noworoczników. Oprócz danych dotyczących samego wydawnictwa opisano tam także zawartość i układ przykładowego numeru omawianego periodyku. Pisma XIX-wieczne przedstawiono w porządku chronologicznym, natomiast tytuły z XX w. pogrupowano tematycznie. Jeden rozdział poświęcono także działom kobiecym w ogólniejszych pismach. Ciekawostką stanowi także część *Pisma niewymienione*, gdzie wspomniano wydawnictwa, które „podszywają się jedynie pod hasło służenia interesom kobiet, a uprawiają spekulację na brak kultury wśród mas, nie mając innego celu, jak tylko dochód z wydawnictwa”. Do tytułów tego typu zaliczono warszawskie periodyki: „Pani i On” z lat 1925-1926, „Piękność i Zdrowie Kobiety” z 1927 r., „Warszawianka”, „Wiadomości Kobiece”, „Sprawy Kobiece” z 1934 r., „Życie Kobiece” z 1935 r. oraz łódzkie „Adam i Ewa” [Zaleska 1938].

Materiały zebrane przez Zaleską były pierwszą tak kompleksową próbą opisu kobiecego czasopiśmiennictwa, co zostało docenione już w momencie publikacji. Jan Hulewicz w recenzji zamieszczonej w „Przeglądzie Bibliotecznym” podkreślał: „Dla badań nad dziejami polskiego ruchu feministycznego książka ta, będąca pierwszą próbą podsumowania i zestawienia całego ruchu czasopiśmienniczego kobiet, stanowi pożyteczne, solidne i cenne repertorium bibliograficzne” [Hulewicz 1938: 276]. Ustalenia Zaleskiej mogą być wykorzystywane także przez współczesnych badaczy. Należy jednak zachować ostrożność, gdyż praca ta nie ustrzegła się błędów i pomyłek [Franke 1999: 10].

Bardziej systematycznymi badaniami nad dorobkiem naukowym i literackim kobiet zajęło się założone 3 marca 1926 r. Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższem Wykształceniem (PSKzWW), jako organizacja narodowa wchodząca w skład działającej od 1919 r. Międzynarodowej Federacji Kobiet Uniwersyteckich (International Federation of University Women). Celem stowarzyszenia była obrona interesów i ułatwianie pracy naukowej w kraju i za granicą kobietom z dyplomami uniwersyteckimi. Z pracami bibliograficznymi związany był głównie lwowski oddział tej organizacji, choć w zbieraniu materiałów pomagały także akademikzki z innych części kraju, np. z oddziału wileńskiego pod przewodnictwem dr Janiny Rostkowskiej [Polskie Stowarzyszenie... 1936, 71]. Ich efektem stały się dwa niedokończone wydawnictwa bibliograficzne – *Bibliografia piśmiennictwa kobiet polskich 1918-1928* pod redakcją Eugenii Kurkowej, której zeszyt pierwszy ukazał się we Lwowie w 1929 r., oraz *Materiały do bibliografii piśmiennictwa kobiet polskich (do r. 1929). Nauki matematyczno-przyrodnicze i stosowane* pod redakcją Marii Loriowej z 1934 r.

Redaktorka pierwszego z wymienionych dzieł była pracowniczką ZNiO i później także autorką innych opracowań bibliograficznych. Zamieszczone w nim opisy tworzyło z kolei 31 powiązanych z PSKzWW autorek wchodzących w skład komitetu redakcyjnego. W przedmowie autorstwa Daszyńskiej-Golińskiej wspomniano, że celem bibliografii jest wydobyć twórczość literackiej i naukowej kobiet z dominującego dorobku męskiego, wśród którego często dotąd ginęła. Zgromadzony w tym wydawnictwie materiał miał także dać odpowiedź na pytanie, „czy twórczość kobieca jest różną od męskiej?”. Zgodnie z informacją na okładce planowano, że wydawnictwo osiągnie objętość ok. 20 arkuszy druku i zostanie opatrzone indeksem rzeczowym oraz wykazem skrótów. Ukazał się jedynie pierwszy arkusz obejmujący 502 pozycje w układzie alfabetycznym według nazwisk autorek i redaktorek prac zbiorowych (nazwiska na literę A i większość litery B) [Kurkowa 1929]. O tym, że przedsięwzięcie to zostało zarzucone w powyższym kształcie świadczy także fakt, że nie nawiązano do niego w przedmowie do kolejnego projektu bibliograficznego firmowanego przez PSKzWW z 1934 r. Z uwagi na to, że drukiem ukazał się jedynie niewielki

fragment planowanego dzieła i brak było indeksu, wartość wydawnictwa jako pomocy naukowej jest stosunkowo niewielka.

Bardziej udanym przedsięwzięciem były *Materiały do bibliografii piśmiennictwa kobiet polskich (do roku 1929). Nauki matematyczno-przyrodnicze i nauki stosowane*. Zgodnie z krótką przedmową Loriowej wydawnictwo to miało na celu zebranie materiału pozwalającego wyrobić sobie pogląd na dorobek naukowy kobiet polskich, które już od 40 lat miały dostęp do studiów uniwersyteckich. Wspomniano tam także o konieczności zakończenia toczących się w różnych kręgach dyskusji, często opartych na powierzchownych, niczym nieuargumentowanych sądach o braku uzdolnienia kobiet w pewnych dziedzinach [Loriowa 1934: 5].

Materiały do bibliografii... gromadziły 4545 wpisów bibliograficznych w układzie systematycznym. Opisy pogrupowano w czternastu działach: matematyka (57 pozycji), astronomia (22), meteorologia (47), fizyka (149), chemia (210), geologia (83), geografia (326), antropologia i etnografia (413), botanika (423), zoologia (495), medycyna (1746), gospodarstwo wiejskie (400), technika i przemysł (81) oraz varia (94). W obrębie działów wprowadzono układ alfabetyczny nazwiskami autorek i redaktorek, w obrębie jednego nazwiska – chronologiczny. Bibliografię uzupełnia wykaz skrótów oraz indeks nazwisk.

Wspomniane wydawnictwo nie było jednak pozbawione wad. Wątpliwości może budzić np. łączne umieszczanie prac o charakterze naukowo-badawczym oraz tych z zakresu nauczania danego przedmiotu. W ten sposób zupełnie niewidoczny staje się dydaktyczny aspekt działalności polskich badaczek przed 1939 r. stanowiący główne pole, na którym mogło się rozwijać kobiece piśmiennictwo. Ostatni dział wydawnictwa, *Varia*, sprawia wrażenie uzupełnień do pozostałych rozdziałów, gdyż zawiera wpisy dotyczące np. ogrodnictwa czy obyczajowości, które z powodzeniem można by było umieścić we wcześniejszych częściach pracy. Mało związane z przyjętym zakresem tematycznym wydają się też pozycje dotyczące historii ruchu kobiecego [Loriowa 1934]. Wydane z okazji dziesięciolecia działalności Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem sprawozdanie wspomina, że w 1936 r. wciąż trwały prace nad kontynuacją *Materiałów do bibliografii...*, która miałaby objąć działy humanistyczne i społeczne [Polskie Stowarzyszenie... 1936: 54]. Planów tych zapewne nie udało się zrealizować z powodu wybuchu wojny.

Na temat dorobku naukowego kobiet polskich pisała także Cecylia Walewska. Pierwsza część jej szkicu krytycznego *Kobieta polka w nauce* z 1922 r. zawiera krótkie omówienie życia i dorobku 98 autorek z różnych dziedzin [Walewska 1922]. Chronologiczne zestawienie bibliograficzne prac w języku polskim z dziedziny ruchu kobiecego znalazło się natomiast w późniejszej książce tej autorki *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*. Choć liczący 57 pozycji wykaz otwierają *Gadki z pisma wielkiego filozofa Aristotela* Andrzeja Glabera

z Kobyлина z 1535 r., to jednak większość stanowią prace z końca XIX i początku XX w. Dodatkowo zamieszczono także listę 10 przekładów z języków obcych na omawiany temat oraz omówienie czasopism, na łamach, których poruszana była ta tematyka [Walewska 1930: 163-167]. Wykaz nie zawiera ułatwień typu indeksy czy wykazy skrótów, lecz z uwagi na jego niewielkie rozmiary i jednolitą tematykę nie utrudnia to korzystania z niego.

5. Podsumowanie

Na pierwszy rzut oka bibliografie z XIX w. stanowią ilustrację tezy o nieobecności kobiet w historii. Kobiety stanowią niewielki procent wśród wymienionych w nich postaci, a większość z nich została uwzględniona nie jako samodzielne autorki, ale temat dzieła napisanego przez mężczyznę. Bliższe przyjrzenie się zawartości tego typu dzieł pokazuje jednak starania uzupełnienia tej luki w historii i kierunku przyszłych badań.

W dwudziestoleciu międzywojennym badaczki podjęły kilka prób podsumowania dorobku naukowego i literackiego Polek oraz zestawienia historii ruchów kobiecych. Celem tych działań była dokumentacja kobiecego wkładu w rozwój polskiej nauki. Prace tego typu miały być także próbą odpowiedzi na pytanie, czy dorobek naukowy i literacki kobiet zawiera jakieś cechy, które odróżniają go od męskiego. Choć najbardziej ambitnych projektów PSKzWW nie udało się zakończyć, to jednak można powiedzieć, że działaczki z tego okresu dostrzegały potrzebę stworzenia tego typu pomocy naukowej.

Kwestią wymagającą dalszego zastanowienia jest to, czy obecnie rozwijające się badania nad szeroko rozumianą kwestią kobiecą potrzebują własnej, fachowo opracowanej bibliografii. W ostatnich latach historycy podejmują coraz to nowsze aspekty historii kobiet, np. kultura czasu wolnego, ewolucja stosunku kobiet do pracy zawodowej itd. Wszystkie te studia rozpoczynają badania niemal od zera [Żarnowska 2001: 109-111]. Praca tego rodzaju mogłaby stać się przynajmniej częściową odpowiedzią na problemy podkreślane przez niektórych badaczy historii kobiet, takie jak np. brak źródeł [Kusiak 1995: 124].

Literatura

- Banot A.E., 2007, *Kobiety w historii – historia kobiet. Dyskurs feministyczny w Polsce*, w: E. Mandal (red.), *W kregu gender*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, zakres stron tekstu Banot.
- Bogucka M., 1993, *Kwestia kobieca okiem historyka*, *Teksty Drugie*, nr 4/6: 180-185.

- Bogucka M., 1998, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI-XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Borkowska G., 1996, Literatura i „geniusz kobiecy”: wiek XIX, wiek XX, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, t. 4, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 29-44.
- Charewiczowa Ł., 1933, *Stanowisko kobiet polskich w popularyzatorskiej i naukowej pracy historycznej*, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Chmielowski P., 1885, *Autorki polskie wieku XIX. Studium literacko-obyczajowe*, Warszawa: Spółka Nakładowa Warszawska.
- Chmura-Rutkowska I., Głowacka-Sobiech E., Skórzyńska I., 2013, „Niegodne historii”. O nieobecności kobiet w dziejach w kontekście analiz wybranych podręczników do nauki historii w Polsce, *Sensus Historiae*, z. 4: 47-70.
- Domańska E., 2006, *Historie niekonwencjonalne*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Estreicher K. [L.R. pseud.], 1860-1862, Polki literatki, *Niewiasta*, nr 7-8 (1860); nr 1-4 (1861); nr 2-3, 6, 12 (1862).
- Estreicher K., 1870, 1881, *Bibliografia polska XIX stulecia. Cz. 1: Stolecie 19*, t. 1, 6, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Estreicher K., 1959, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 1, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Finkiel L., 1891-1906, *Bibliografia historii polskiej*, cz. 1-3, Lwów: Drukarnia Ludowa.
- Finkiel L., 1937, *Bibliografia historii polskiej*, wyd. 2, K. Maleczyński (przejrzał i uzupełnił), Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Franke J., 1999, *Polska prasa kobieca w latach 1820-1918*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Gawin M., 2015, *Spór o równouprawnienie kobiet (1864-1919)*, Warszawa: Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne, Wydawnictwo Neriton.
- Hoszowska M., 2005, *Sila tradycji, presja życia. Kobiety w dawnych podręcznikach dziejów Polski (1795-1918)*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Hulewicz J., 1938, Zaleska Zofia, Czasopisma Kobiety w Polsce. (Materiały do historii czasopism). Rok 1818-1937, Warszawa 1938 [recenzja], *Przegląd Biblioteczny*, z. 4: 276-277.
- Jakubowska B., 1987, Kobiety w historiografii polskiej do 1939 r. (komunikat), w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. II, Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, 334-347.
- Konopka H., 1996, Rola i miejsce kobiet w historiografii i popularyzacji historii w Polsce do roku 1939, *Białostockie Teki Historyczne*, t. 2, s. 81-99.
- Kosmowska I., Milkuszyc D., Szycówna A., 1912, *Kobieta polska jako autorka pedagogiczna. Bibliografia książek z dziedziny teorii wychowania, podręczników i literatury dla młodzieży, poprzedzona wstępem historycznym*, Warszawa: Wydawnictwo Sekcji pedagogiczno-oświatowej projektowanej Wystawy prac kobiety polskiej.
- Kurkowa E. (red.), 1929, *Bibliografia piśmiennictwa kobiet polskich 1918-1928*, Lwów: Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.
- Kusiak A., 1995, O kobiecej historiografii, *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 1/2: 119-144.
- Loriowa M. (red.), 1934, *Materiały do bibliografii piśmiennictwa kobiet polskich (do roku 1929). Nauki matematyczno-przyrodnicze i nauki stosowane*, Lwów: Oddział Lwowski Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem.
- Machczyńska A., 1894, *Rzut oka na literaturę pedagogiczną i ludową niewieściego pióra w Polsce. Rzecz opracowana jako referat na Powszechną wystawę krajową dla sekcji XIX „Praca i działalność kobieca”*, Lwów: Dyrekcja Powszechniej Wystawy Krajowej.
- Mitura-Karwowska A. (oprac.), 2007-2008, *Bibliografia zawartości czasopisma „Kwartalnik Historyczny” za lata 1887-2004*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 114, nr 1, 2.

- Nowak A., 2007, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Perlbach M., 1898, *Indeks do Kwartalnika Historycznego (1887-1896)*, Lwów: Towarzystwo Historyczne.
- Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższem Wykształceniem w latach 1926-1936*, 1936, Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższem Wykształceniem.
- Rogalski L., 1871, *Leona Rogalskiego historia literatury polskiej*, Warszawa: Michał Glücksberg.
- Rutkowski M., Małczyński K. (oprac.), 1925, *Indeks do Kwartalnika Historycznego (1887-1922)*, Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Sawoniak H., 1971, Sprawność informacyjna bibliografii polskich w XIX w. (Do 1918 r.), *Przegląd Biblioteczny*, z. 1/4: 155-174.
- Słownik historyków polskich*, 1994, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Stańczak-Wiślicz K., 2005, Przez historię życia codziennego do historii kobiet. O współczesnej polskiej historiografii kobiecej, *Kultura i Społeczeństwo*, nr 2: 135-150.
- Szelągowska G., 1996, Kobieta – medium i kreatorka kultury, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, t. 4, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 13-26.
- Ubertowska A., 2015, Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości, w: K. Bałżewska, D. Korczyńska-Partyka, A. Wódkowska (red.), *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 7-24.
- Walewska C., 1922, *Kobieta polska w nauce*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Zawodowego Kształcenia Kobiet.
- Walewska C., 1930, *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, Warszawa: Redakcja „Kobiety Współczesnej”.
- Wierzbicka M., Jakubowska B., 1996, Autorki i dzieła – kobiety w polskiej nauce historycznej w dwudziestoleciu międzywojennym, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, t. 4, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 75-88.
- Wojtkowski A., 1938, Leonarda Chodźki plan bibliografii historii polskiej, *Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, t. 11: 1937, nr 1: 9-10.
- Wójcik-Łagan H., 2013, Kobiety w polskiej myśli dydaktyczno-historycznej w latach 1918-1939, w: W. Caban, M.B. Markowski, J. Muszyńska, M. Przeniosło (red.), *Polska w XIX i XX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 363-373.
- Zaleska Z., 1938, *Czasopisma kobiece w Polsce. (Materiały do historii czasopism). Rok 1818-1937*, Warszawa: Wyższa Szkoła Dziennikarska w Warszawie.
- Żarnowska A., 2001, Studia nad dziejami kobiet w dzisiejszej historiografii polskiej, *Kwartalnik Historyczny*, z. 3: 99-116.

The Woman Question in Polish Bibliographies from the 19th Century to 1939

Summary. The chapter seeks to investigate how the woman question was portrayed in Polish bibliographies prior to 1939 (chiefly drawing on Ludwik Finkel and Karol Estreicher's works), including articles and bibliographies dedicated specifically to women's literature (the bibliography of Zofia Zaleska, publications by the Polish Federation of University Women). In performing a comparative analysis of these works, the author sets out to demonstrate how the oldest bibliographical sources

influenced the study of women's history. To this end, their composition and indexes are examined to ascertain what kind of topics aroused the most interest. Bibliographies documenting women's accomplishments in science seem to have been compiled, in the first place, in an effort to record their contribution to a given area. While older general bibliographies were primarily intended to save Polish culture from oblivion, their information content is a valuable compliment to other contemporary sources on women's achievements.

Keywords: bibliography, gender, auxiliary sciences of history, women's history